

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی
گروه آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی

پایان نامه

جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی

عنوان:

تحلیل محتوای مقالات دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران

استاد راهنما: دکتر زهرا موسوی‌زاده

استاد مشاور: دکتر فهیمه باب‌الحوائجی

پژوهشگر: فهیمه ابراهیم‌زاده

دی ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به

دستان پرمهر

و وجود گرم

پدر و مادر عزیزم

تقدیر و تشکر:

بدین وسیله مراتب سپاس و امتنان خود را از کلیه عزیزانی که مرا در به سامان رسیدن این پژوهش یاری نموده‌اند، تقدیم می‌دارم؛ به ویژه سرکار خانم دکتر زهرا موسوی‌زاده، استاد راهنما و سرکار خانم دکتر فهیمه باب‌الحوائجی، استاد مشاور که با راهنمایی‌های ارزنده‌شان گام به گام در این راه هدایت‌م نمودند. همچنین از سرکار خانم دکتر زهرا ابادری که زحمت داوری این پایان‌نامه را متقبل شدند، کمال تشکر را دارم؛ و نیز سپاس ویژه خود را تقدیم می‌کنم به سرکار خانم دکتر عصمت مؤمنی که با رویی گشاده و سعه صدر مرا پذیرفتند و بی‌دریغانه یاریم کردند.

بر خود لازم می‌دانم از جناب آقای فرید قاسملو، سرپرست محترم طرح *دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران*، که با حمایت‌های همه‌جانبه‌شان همواره مشوق و یاری‌گرم بودند و سرکار خانم سیمین قطبی که از تجربه‌هایشان بهره‌ها بردم، تشکر و قدردانی نمایم.

همچنین از پدر و مادر عزیزم و دوستان بزرگوام، سرکار خانم صدیقه حسینی، زینب مهدی‌پور و اطهرالسادات حسینی‌الهاسمی که در طول انجام این پژوهش همواره از مساعدت و حمایتشان برخوردار بوده‌ام، بی‌نهایت سپاسگزارم.

چکیده:

در این پژوهش به تحلیل محتوای مقالات دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران پرداخته شده است. این پژوهش از نوع کاربردی است و روش انجام آن تحلیل محتوا می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش شامل تنها جلد منتشر شده دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران (جلد اول) است که حاوی ۳۸۹ مقاله می‌باشد و به علت محدود بودن جلد‌های منتشر شده دایره‌المعارف، در این پژوهش نمونه‌گیری انجام نشد و کلیه مقالات جلد ۱ مورد بررسی قرار گرفت. برای گردآوری داده‌ها مقالات مورد مطالعه قرار گرفت و داده‌های مورد نیاز در سیاهه کنترلی که براساس سؤالات اساسی پژوهش تنظیم شده بود، درج گردید. نتایج حاصل از این بررسی به شرح زیر ارائه می‌گردد:

مطالعه وضعیت پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف نشان داد که اکثر آن‌ها (۴۳/۷۵٪) دارای مدرک کارشناسی ارشد می‌باشند و زنان (۵۲/۳۴٪) بیش از مردان (۴۷/۶۶٪) در تولید مقالات مشارکت داشته‌اند. همچنین بیشتر پدیدآورندگان (۹۲/۱۹٪) دارای ملیت ایرانی هستند.

مطالعه وضعیت مقالات دایره‌المعارف نشان داد که از ۳۸۹ مقاله مورد بررسی، ۳۷۰ مقاله (۹۵/۱۲٪) تألیف و ۱۹ مقاله (۴/۸۸٪) ترجمه بوده است؛ از این بین، ۲۱۹ مقاله (۵۶/۳٪) به موضوع اعلام و اشخاص، ۱۰۶ مقاله (۲۷/۲۵٪) به موضوع مباحث خاص، ۴۱ مقاله (۱۰/۵۴٪) به موضوع کتاب‌ها و تألیفات، ۱۵ مقاله (۳/۸۵٪) به موضوع کلیات و ۸ مقاله (۲/۰۶٪) به مباحث متفرقه تعلق دارند. هر مقاله به طور میانگین ۲۰۶۴ صفحه از دایره‌المعارف را شامل می‌شود و در هر مقاله به طور متوسط ۱۶۰۵۸ استناد به کار رفته است. همچنین، از بین مقالات مورد بررسی تنها در ۹۳ مقاله مجموعاً ۱۰۶ تصویر به کار رفته است و ۲۹۶ مقاله فاقد تصویر می‌باشند.

بررسی وضعیت استنادهای به کار رفته در مقالات دایره‌المعارف نشان داد که از کل ۶۴۵۱ استناد موجود در جلد ۱، بیشترین استنادات (۶۶/۹۸٪) به زبان غیرفارسی صورت گرفته است و تنها ۳۳/۰۲٪ از استنادات به زبان فارسی می‌باشد و به طور کلی، زبان عربی با ۴۹/۳۱٪ بالاترین میزان استنادها را به خود اختصاص داده است. در بررسی تاریخ انتشار استنادات مشخص شد که بیشترین استنادها (۵۴/۱۵٪) دارای تاریخ انتشار میلادی هستند و پس از آن به ترتیب تاریخ هجری شمسی (۳۶/۸٪) و هجری قمری (۴/۸۴٪) وجود دارند. بررسی‌ها

نشان داد پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات، ابن‌ابی‌اصیبعه با فراوانی ۱۲۸ و پربسامدترین منابع مورد استناد کتاب *عیون الانباء فی طبقات الاطباء* (به زبان عربی) اثر ابن‌ابی‌اصیبعه با فراوانی ۱۲۳ می‌باشد. همچنین هیچ رابطه معناداری بین تعداد استنادها و ملیت نویسندگان مقالات یافت نشد؛ درحالی که مشخص شد بین زمان نشر و تعداد دفعات استناد، رابطه معنادار و مستقیم وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا؛ دایره‌المعارف؛ پزشکی اسلامی؛ دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
أ	تقدیر و تشکر
ب	چکیده
ث	فهرست مندرجات
ذ	فهرست جداول
ر	فهرست نمودارها
	<u>فصل ۱: کلیات پژوهش</u>
۲	۱-۱- مقدمه
۳	۱-۲- بیان مسئله
۶	۱-۳- اهمیت و ضرورت پژوهش
۷	۱-۴- اهداف پژوهش
۷	۱-۵- پرسش‌های اساسی پژوهش
۸	۱-۶- فرضیه‌های پژوهش
۸	۱-۷- تعاریف نظری و عملیاتی
۸	۱-۷-۱- تعاریف نظری
۹	۱-۷-۲- تعاریف عملیاتی
	<u>فصل ۲: مبانی نظری و پیشینه پژوهش</u>
۱۱	۲-۱- مقدمه
۱۱	۲-۲- بخش اول: دایره‌المعارف
۱۱	۲-۲-۱- مقدمه
۱۲	۲-۲-۲- انواع دایره‌المعارف‌ها

۱۳	۳-۲-۲- روزآمدی دایره‌المعارف‌ها
۱۳	۴-۲-۲- ارزیابی دایره‌المعارف‌ها
۱۵	۵-۲-۲- تاریخچه دایره‌المعارف‌ها در جهان
۱۵	۱-۵-۲-۲- دایره‌المعارف‌ها در دنیای باستان
۱۶	۲-۵-۲-۲- دایره‌المعارف‌های قرون وسطی و دوره رنسانس
۱۷	۳-۵-۲-۲- آثار عصر روشنگری
۱۹	۴-۵-۲-۲- مهم‌ترین دایره‌المعارف‌های معاصر
۱۹	۱-۴-۵-۲-۲- دایره‌المعارف بریتانیکا
۲۰	۲-۴-۵-۲-۲- دایره‌المعارف امریکانا
۲۰	۳-۴-۵-۲-۲- دایره‌المعارف کولیر
۲۱	۴-۴-۵-۲-۲- دایره‌المعارف بزرگ لاروس
۲۱	۵-۴-۵-۲-۲- دایره‌المعارف بروکهاوس
۲۲	۶-۴-۵-۲-۲- دایره‌المعارف بزرگ شوروی
۲۲	۶-۲-۲- تاریخچه دایره‌المعارف‌ها در اسلام
۲۶	۱-۶-۲-۲- دایره‌المعارف‌های متأخر اسلامی
۲۸	۷-۲-۲- تاریخچه دایره‌المعارف‌ها در ایران
۳۳	۸-۲-۲- دایره‌المعارف‌های الکترونیکی
۳۳	۱-۸-۲-۲- ویژگی‌های دایره‌المعارف‌های الکترونیکی
۳۴	۲-۸-۲-۲- انگیزه‌ها و اهداف انتشار دایره‌المعارف‌های الکترونیکی
۳۵	۳-۸-۲-۲- مزایا و معایب دایره‌المعارف‌های الکترونیکی
۳۵	۴-۸-۲-۲- معرفی برخی از دایره‌المعارف‌های الکترونیکی
۳۵	۱-۴-۸-۲-۲- دایره‌المعارف بریتانیکا
۳۶	۲-۴-۸-۲-۲- دایره‌المعارف اینکارتا
۳۶	۳-۴-۸-۲-۲- دایره‌المعارف ویکی‌پدیا
۳۷	۳-۲- بخش دوم: تحلیل محتوا

۳۷	۲-۳-۱- مقدمه
۳۷	۲-۳-۲- تاریخچه تحلیل محتوا
۴۰	۲-۳-۳- تعریف تحلیل محتوا
۴۲	۲-۳-۴- موارد استفاده روش تحلیل محتوا
۴۲	۲-۳-۵- مراحل تحلیل محتوا
۴۴	۲-۳-۶- رمزگذاری اطلاعات محتوا
۴۴	۲-۳-۱- مقوله‌بندی
۴۵	۲-۳-۲- واحدبندی
۴۷	۲-۳-۳- قواعد شمارش
۴۸	۲-۴- بخش سوم: پیشینه پژوهش
۴۸	۲-۴-۱- مقدمه
۴۸	۲-۴-۲- پیشینه پژوهش در ایران
۵۶	۲-۴-۳- پیشینه پژوهش در خارج از ایران
۵۹	۲-۴-۴- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از پیشینه‌ها

فصل ۳: روش‌شناسی پژوهش

۶۲	۳-۱- مقدمه
۶۲	۳-۲- روش پژوهش و توجیه آن
۶۳	۳-۳- جامعه پژوهش
۶۳	۳-۴- روش نمونه‌گیری و حجم نمونه
۶۴	۳-۵- شیوه و ابزار گردآوری داده‌ها
۶۵	۳-۶- پایایی و اعتبار ابزار گردآوری داده‌ها
۶۷	۳-۷- شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها
۶۸	۳-۸- متغیرهای پژوهش

فصل ۴: تجزیه و تحلیل یافته‌ها

۷۰	۴-۱- مقدمه
----	------------

- ۷۰- ۲-۴- بررسی میزان تحصیلات پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف
- ۷۱- ۳-۴- بررسی نحوه توزیع جنسیتی پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف
- ۷۲- ۴-۴- بررسی وضعیت پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف از لحاظ ملیت (ایرانی و غیرایرانی)
- ۷۳- ۵-۴- بررسی وضعیت مقالات تألیف شده نسبت به مقالات ترجمه شده در دایره‌المعارف
- ۷۳- ۶-۴- بررسی ساختار فیزیکی مقالات دایره‌المعارف از نظر میانگین صفحات
- ۸۷- ۷-۴- بررسی میانگین استنادها در مقالات دایره‌المعارف
- ۱۰۰- ۱-۷-۴- بررسی وضعیت استنادات مقالات از نظر نوع منبع
- ۱۰۱- ۸-۴- بررسی وضعیت استنادهای فارسی نسبت به استنادهای غیرفارسی در مقالات دایره‌المعارف
- ۱۰۲- ۹-۴- بررسی وضعیت استنادی مقالات دایره‌المعارف از نظر تاریخ انتشار
- ۱۱۰- ۱۰-۴- بررسی نحوه توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی در مقالات دایره‌المعارف
- ۱۱۳- ۱۱-۴- بررسی پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات
- ۱۳۱- ۱۲-۴- بررسی پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات
- ۱۴۳- ۱۳-۴- بررسی وضعیت مقالات دایره‌المعارف از نظر دارا بودن تصاویر
- ۱۴۶- ۱۴-۴- فرضیه‌های پژوهش
- ۱۴۷- ۱-۱۴-۴- فرضیه اول: بین تعداد استنادها و ملیت نویسندگان مقالات رابطه معناداری وجود دارد.
- ۱۴۸- ۲-۱۴-۴- فرضیه دوم: بین زمان نشر و تعداد دفعات استناد رابطه معناداری وجود دارد.

فصل ۵: نتایج و پیشنهادها

- ۱۵۰- ۱-۵- مقدمه
- ۱۵۰- ۲-۵- پرسش‌های اساسی پژوهش
- ۱۵۱- ۳-۵- فرضیه‌های پژوهش
- ۱۵۱- ۴-۵- بحث و نتیجه‌گیری
- ۱۶۲- ۵-۵- پیشنهادهای عملی
- ۱۶۳- ۶-۵- پیشنهادهای پژوهشی

منابع و مأخذ

پیوست‌ها

- ۱۷۴ پیوست ۱-۱: فهرست کنترل استنادات مقالات
- ۱۷۵ پیوست ۱-۲: فهرست کنترل وضعیت مقالات
- ۱۷۶ پیوست ۱-۳: فهرست کنترل وضعیت پدیدآورندگان مقالات
- ۱۷۷ پیوست ۲: فهرست موضوعی تهیه شده برای طبقه‌بندی موضوع مقالات
- ۱۷۸ پیوست ۳: فراوانی مقالات تألیف شده توسط مؤلفان
- ۱۸۳ پیوست ۴: فراوانی مقالات ترجمه شده توسط مترجمان

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۷۰	جدول ۱-۴: میزان تحصیلات پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف
۷۱	جدول ۲-۴: نحوه توزیع جنسیتی پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف
۷۲	جدول ۳-۴: وضعیت پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف از لحاظ ملیت (ایرانی و غیرایرانی)
۷۳	جدول ۴-۴: وضعیت مقالات تألیف شده نسبت به مقالات ترجمه شده در دایره‌المعارف
۷۴	جدول ۵-۴: ساختار فیزیکی مقالات دایره‌المعارف از نظر تعداد صفحات
۸۷	جدول ۱-۶-۴: فراوانی استنادها در مقالات دایره‌المعارف
۱۰۱	جدول ۲-۶-۴: وضعیت استنادات مقالات مورد بررسی از نظر نوع منبع
۱۰۱	جدول ۷-۴: وضعیت استنادهای فارسی و غیرفارسی در مقالات دایره‌المعارف
۱۰۳	جدول ۱-۸-۴: وضعیت استنادهای مقالات دایره‌المعارف از نظر تاریخ انتشار
۱۰۴	جدول ۲-۸-۴: فراوانی استنادات با تاریخ انتشار میلادی
۱۰۷	جدول ۳-۸-۴: فراوانی استنادات با تاریخ انتشار هجری شمسی
۱۰۸	جدول ۴-۸-۴: فراوانی استنادات با تاریخ انتشار هجری قمری
۱۱۱	جدول ۱-۹-۴: نحوه توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی (جزئی) در مقالات دایره‌المعارف
۱۱۳	جدول ۲-۹-۴: نحوه توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی (کلی) در مقالات دایره‌المعارف
۱۱۴	جدول ۱۰-۴: پربسامدترین منابع مورد استناد در مقالات
۱۳۱	جدول ۱۱-۴: پربسامدترین پدیدآورندگان مورد استناد در مقالات
۱۴۳	جدول ۱۲-۴: وضعیت مقالات دایره‌المعارف از نظر دارا بودن تصاویر
۱۴۷	جدول ۱۳-۴: آماره‌های حاصل از ضریب همبستگی لاندا
۱۴۸	جدول ۱۴-۴: آماره‌های حاصل از ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۱۰۶	نمودار ۴-۱-۱: فراوانی استنادات با تاریخ انتشار میلادی
۱۰۷	نمودار ۴-۱-۲: فراوانی استنادات با تاریخ انتشار هجری شمسی
۱۰۹	نمودار ۴-۱-۳: فراوانی استنادات با تاریخ انتشار هجری قمری

فصل ۱

کلیات پژوهش

روش تحلیل محتوا در بسیاری از زمینه‌های تحقیقاتی به عنوان روشی ارزشمند شناخته شده است و دارای قابلیت‌های زیادی برای جمع آوری و طبقه بندی داده‌های عینی است، گرچه از این روش نمی‌توان برای همه انواع مطالعه‌ها در حوزه‌های اجتماعی و انسانی سود برد. با اینکه تحلیل محتوا در گام‌های اولیه خود صرفاً برای توصیف پیام‌های ارتباطی به کار می‌رفت، ولی در فرآیند تکاملی خود تا بدان جا رسید که با این روش، از طریق اندازه گیری همبستگی متغیرهای مستقر در متن، می‌توان به سؤال‌های تحقیق پاسخ داد (باب الحوائجی، ۱۳۷۶، ص ۹۹).

تاریخچه تجزیه و تحلیل متون به زمانی دور برمی‌گردد. مرتن^۱ و رورمن^۲ معتقدند که این روش در یونان باستان و بعدها در قرن هفتم میلادی در فلسطین در استخراج تورات به کار گرفته شده است. در ایران هم تجزیه و تحلیل متون، یافتن ارتباط بین متون قرآنی (تفاسیر) و نظم و نثر فارسی از گذشته‌های دور رواج داشته است. در علوم اجتماعی این روش به گونه‌ای جدید و نسبتاً دقیق توسط لاسول^۳ برای بررسی نحوه تبلیغات آلمان در زمان جنگ جهانی دوم به کار برده شد (ضیغمی و دیگران، ۱۳۸۷، ص ۴۲).

در تعریف تحلیل محتوا، آنچه که برلسون^۴ ارائه داده است هنوز هم با گذشت سال‌ها، مورد استناد پژوهشگران قرار می‌گیرد. در این تعریف "تحلیل محتوا یک شیوه پژوهشی است که برای تشریح عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی به کار می‌رود." تأکید برلسون بر کمی بودن تحلیل محتوا را در تعریف کاپلان^۵ نیز می‌توان مشاهده کرد که معتقد است "روش تحلیل محتوا، معنانشناسی آماری مباحث سیاسی و ابزاری است که برای بررسی و تبیین کلمات، مفاهیم، واژه‌ها، مضامین، عبارات و جملات خاصی از درون یک متن یا مجموعه‌ای متون مورد استفاده قرار می‌گیرد." در مجموع می‌توان گفت تحلیل محتوا که به آن تحلیل گفتمان نیز گفته شده روشی است که براساس آن می‌توان ویژگی‌های زبانی یک متن گفته شده یا نوشته شده را به طور واقع بینانه، عینی و منظم شناخت و نیز درباره مسائل غیر زبانی همچون ویژگی‌های فردی و اجتماعی

1. Morton

2. Rorman

3. Lasswell

4. Berelson

5. Kaplan

گوینده یا نویسنده متن و نظرات و گرایش‌های وی استنتاج‌هایی نمود. منظور از متن یا محتوا، کلیه ساخت‌ها از علایم گوناگون (زبانی، موسیقایی، تصویری، حتی جسمی مانند مجسمه ای) است که از طریق آن ارتباط برقرار می‌شود (ضیغمی و دیگران، ۱۳۸۷، ص ۴۲-۴۳).

طی سال‌های قرن بیستم همزمان با رشد علوم و فنون مختلف، کاربرد روش تحلیل محتوا گسترش چشم‌گیری یافت. در ابتدای قرن گذشته، تحلیل محتوا محدود به بررسی پیام‌های ارتباطی بود که در قالب مطبوعات به چاپ می‌رسید ولی با حضور رادیو و متعاقب آن رسانه پر قدرت تلویزیون، این روش به تدریج در تجزیه و تحلیل برنامه‌های رادیو-تلویزیون نیز کاربرد پیدا کرد. همزمان با گسترش بین‌رسانه‌ای، دامنه تحلیل محتوا از علوم ارتباطات به سایر عرصه‌های علوم اجتماعی از جمله علوم سیاسی، ادبیات، تاریخ، جامعه‌شناسی، زبان‌شناسی، روان‌شناسی و روان‌کاوی نیز کشیده شد و امروز به طور گسترده در بیشتر رشته‌های علوم اجتماعی، از قابلیت این روش در شناخت و تجزیه و تحلیل ارتباطات استفاده می‌شود (محمدی مهر، ۱۳۸۷، ص ۲).

۱-۲- بیان مسأله:

"انسایکلوپدیا"^۱ به معنای دایره دانش (دایره‌المعارف)، اثری است که حاوی اطلاعاتی در مورد تمام شاخه‌های دانش باشد. این معنا از زمان نخستین دایره‌المعارف رومی تا حدود اواخر قرن هجدهم باقی بود. از آن پس، دایره‌المعارف‌های موضوعی ظهور یافت تا یک زمینه موضوعی خاص به طور کامل پوشش داده شود (کتس^۲، ۱۳۸۶، ص ۲۴۰).

رواج دایره‌المعارف‌نویسی در دهه‌های اخیر در ایران، از یک سو حکایت از رونق امر تحقیق و پژوهش دارد و از سوی دیگر دایره‌المعارف‌ها خود به مثابه شاه کلید در تحقیق، راه ورود به گستره پهناور متون و منابع دانش‌های گوناگون را هموار و آسان می‌کنند تا پژوهنگان و پویندگان راه علم و تحقیق با تکیه بر اطلاعات پایه و اساسی، در عرصه علم و دانش اندیشه‌ای نو بیافرینند و دستاوردهای علمی جدیدی را به ارمان بیاورند (قطبی، ۱۳۸۲، ص ۱۴۵).

¹. Encyclopedia

². Katz

در هر مؤسسه و مرکز تولید دایره‌المعارف، مؤلفان و محققان با تلاش پی گیر خود زبده مطالب زمينه تخصصی خود را با مراجعه به منابع و مراجع معتبر فراهم می‌آورند که پس از جرح و تعدیل‌ها و اصلاحات لازم و تطبیق آن‌ها با موازین علمی دایره‌المعارف نویسی آماده درج در دایره‌المعارف می‌گردد. حاصل چنین تلاش شگرفی آفرینش اثری پربار و ماندگار است که خوراک فکری لازم را در اختیار پژوهشگران قرار داده و آن‌ها را از سردرگمی در پی یافتن مطالب مورد نیاز در آشفته بازار اطلاعات رهایی می‌بخشد، چرا که اصولاً ویژگی مقالات دایره‌المعارفی ارائه اطلاعات موثق برگرفته از منابع و مدارک و اسناد معتبر پیشین است و مطالب نویافته‌ای که صحت و اعتبار آن هنوز محرز نشده در آن مطرح نمی‌شود (حری، ۱۳۷۸، ص ۱۸۳).

آنچه هنگام ارزیابی محتوای مقالات دایره‌المعارفی باید مد نظر داشت، جامعیت مقالات هم از لحاظ منابع و هم از لحاظ مطلب است. جامعیت منابع برای پرهیز از یک سونگری در ارائه مطالب عنوان شده می‌باشد. بدین معنا که مؤلف باید در عین بی‌طرفی، دیدگاه‌های متفاوت و حتی مخالف نظر خود را که از جمیع منابع برداشت کرده است در مقاله خود لحاظ نماید. منظور از جامعیت مطلب نیز آن است که هر آنچه ماهیت مطلب ایجاب می‌کند در برداشته باشد. البته مقالات دایره‌المعارفی را می‌توان از دیدگاه‌های دیگر از جمله ساختار، زبان و غیره نیز مورد ارزیابی قرار داد (همان، ۱۳۷۸، ص ۱۸۴).

متأسفانه دانشنامه‌ها، به سبب کثرت مقالات و گروهی بودن کار، معمولاً نقد نمی‌شوند. همه نیز می‌دانیم که در همه آن‌ها مقالات بسیار خوب، متوسط، ضعیف و گاه بسیار بد وجود دارد؛ اما کمتر کسی جرأت و جسارت و بنیه علمی نقد کردن آن‌ها را دارد یا اگر چنین کسی یافت شود فرصت مطالعه کامل این آثار را ندارد. افرادی نیز که تا به حال در این زمینه نقدهایی نوشته‌اند صرفاً یک یا چند مقاله آن را نقد کرده‌اند و این آثار معمولاً، نه از لحاظ اطلاعاتی و نه از لحاظ کتاب شناسی زیر بوته نقد علمی نرفته‌اند و این مطلب سبب شده است که اشکالات گاه اساسی آن‌ها عیان نشود (مقدسی، ۱۳۸۳، ص ۳۵).

یکی از روش‌هایی که می‌تواند به پژوهشگران در نقد و ارزیابی این گونه آثار کمک کند، تحلیل محتوا است. تحلیل محتوا به عنوان یکی از روش‌های پژوهش، سال‌هاست که مورد توجه بسیاری از پژوهشگران در رشته‌های مختلف قرار گرفته است. در این روش پژوهشگر به جای آنکه نگرش‌ها و باورها و دیدگاه‌های افراد را از طریق پرسشنامه مورد مقایسه و بررسی قرار دهد، پیام‌هایی را که تولید کرده‌اند مورد تجزیه و تحلیل قرار

می‌دهد. تحلیل محتوا در اصل به معنای تحلیل نظام مند فراوانی کلمه‌ها، عبارت‌ها، موضوع‌ها، مکان‌ها و دیگر موارد با توجه به هدف پژوهش است. پژوهش‌های انجام شده در کشور در راستای تحلیل محتوا، بیشتر در زمینه علوم اجتماعی نظیر تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، پرسش‌های امتحانی، برنامه‌های صدا و سیما، روزنامه‌ها، مجله‌ها و در سال‌های اخیر وبلاگ‌ها و وبسایت‌ها متمرکز است (سیدین، باب الحوائجی، ۱۳۸۸، ص ۹۷-۹۸).

در ایران در دو سه دهه اخیر به علت نیاز مبرم جامعه، شاهد رواج تألیف دایره‌المعارف‌ها و دانشنامه‌ها ی

گوناگون بوده ایم. *دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران* نیز از جمله این آثار است که برای معرفی جامع و روشمندانانه و مبتنی بر اصول علمی میراث عظیم دانش پزشکی اسلام و ایران، توسط فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران در دست تدوین و انتشار قرار دارد. این دایره‌المعارف تخصصی که به صورت الفبایی تنظیم شده است، با در نظر گرفتن همه شئون حاکم بر ساختار دایره‌المعارف‌های تخصصی و الفبایی، اعم از روال منطقی، در نظر داشتن سطوح کمی و کیفی مناسب و جمع آوری و انتشار مقالات معتبر و دست اول، قصد دارد میراث پزشکی اسلام و ایران را از بدو پیدایش تا زمان حاضر، در حیطه کشورهای اسلامی، در اختیار همگان قرار دهد. این دانشنامه می‌کوشد میراث پزشکی اسلامی را، با رویکردی تاریخی و با تکیه بر مهم‌ترین الگوها و دانسته‌های پزشکی اسلامی، به زبان فارسی و در ویراست‌های بعدی به زبان‌های عربی و انگلیسی در اختیار عموم قرار دهد.

از نظر زمانی، تأکید اصلی *دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران* به بررسی دانش پزشکی در ایران و دیگر سرزمین‌های اسلامی، از بدو پیدایش دانش پزشکی در عالم اسلام تا اواسط قرن نوزدهم، یعنی هنگام آشنایی مسلمانان با پزشکی جدید است که باعث نابودی پزشکی سنتی و دوری آنان از میراث پزشکی خود شد. موضوع اصلی این دایره‌المعارف، دانش پزشکی و به تعبیری تاریخ پزشکی است. بدیهی است سایر علوم، همچون چشم پزشکی، دندان پزشکی، اخلاقیات پزشکی و مانند آن‌ها، که به نحوی از دانش پزشکی اسلامی نشأت گرفته‌اند، نیز در آن طرح شده‌اند. اما در مورد پزشکان یا افرادی که در چند شعبه از علوم فعالیت کرده‌اند، که یکی از آن‌ها نیز پزشکی بوده است، مقالات این دایره‌المعارف با تأکید بر جنبه‌های پزشکی این افراد تهیه خواهد شد. همچنین، ذکر این نکته نیز ضروری است که بسته به مورد و اهمیت، مدخل‌هایی که به عصر حاضر مربوط‌اند نیز در این دایره‌المعارف وارد می‌شوند (عباسپور، ۱۳۸۳، ص ۶-۸).

بنابر آنچه گذشت و با توجه به نقش کلیدی دایره‌المعارف‌ها در انتقال اطلاعات، ایجاب می‌کند که در تألیف آن‌ها از موازین علمی دایره‌المعارف‌نویسی پیروی شود و مورد بررسی و تحلیل نیز قرار گیرند. بررسی و تحلیل هر اثری، میزان موفقیت آن اثر را در دستیابی به اهداف از پیش تعیین شده نشان می‌دهد. دایره‌المعارف‌ها نیز از این قاعده مستثنی نیستند. با توجه به اهمیت *دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران* به عنوان یک منبع اسلامی ایرانی در زبان‌های مختلف، به نظر می‌رسد بررسی و روشن کردن بعضی از ابعاد و ساختارهای مقالات مندرج در آن ضروری است؛ بنابراین، این پژوهش درصدد است به تحلیل محتوای مقالات مندرج در *دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران* بپردازد.

۱-۳- اهمیت و ضرورت پژوهش:

دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران، یک مجموعه چند جلدی است که جلد اول آن آماده انتشار می‌باشد. نتایج این پژوهش می‌تواند به دست‌اندرکاران این دایره‌المعارف، برای تهیه مجلدات آتی کمک شایانی نماید. علاوه بر این، دیگر فواید انجام این پژوهش را می‌توان در موارد ذیل خلاصه کرد:

- از آنجا که مؤلفان مقالات هر دایره‌المعارف اختصاصی، عمدتاً از اساتید و صاحب نظران آن زمینه موضوعی هستند، نتایج این پژوهش، با معرفی پدیدآورندگانی که بیشترین تعداد مقاله را در دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران تدوین کرده‌اند، احتمالاً می‌تواند منبع مناسبی برای شناخت هر چه بهتر افراد تأثیرگذار در عرصه پزشکی اسلامی و طب سنتی باشد.
- یکی از نتایج این پژوهش، ارائه سیاهه‌ای از منابع پراستناد در مقالات دایره‌المعارف خواهد بود. این سیاهه می‌تواند راهنمایی برای مجموعه سازان کتابخانه‌های تخصصی و مراکز اطلاع‌رسانی در حوزه تاریخ پزشکی اسلامی و طب سنتی باشد.
- نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند ابزاری برای ارزیابی این دایره‌المعارف در اختیار منتقدان قرار دهد.

- همچنین این پژوهش با تعیین مقوله‌های موضوعی‌ای که کمتر در این دایره‌المعارف مورد توجه قرار گرفته است، خلاءهای موجود در این زمینه را مشخص کرده و به پژوهشگران و محققان این حوزه در ایجاد ایده‌هایی نو برای پژوهش کمک خواهد کرد.

۱-۴- اهداف پژوهش:

هدف اصلی این پژوهش، تحلیل محتوای مقالات دایره‌المعارف پزشکی/اسلام و ایران است. اهداف فرعی عبارتند از:

- ۱- شناخت میزان تحصیلات پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف
- ۲- شناخت نحوه توزیع جنسیتی پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف
- ۳- شناخت وضعیت پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف از لحاظ ملیت (ایرانی و غیر ایرانی)
- ۴- تعیین وضعیت مقالات تألیف شده نسبت به مقالات ترجمه شده در دایره‌المعارف
- ۵- تعیین ساختار فیزیکی مقالات دایره‌المعارف از نظر میانگین صفحات
- ۶- تعیین میانگین استنادها در مقالات دایره‌المعارف
- ۷- تعیین وضعیت استنادهای فارسی نسبت به استنادهای غیر فارسی در مقالات دایره‌المعارف
- ۸- تعیین وضعیت استنادی مقالات دایره‌المعارف از نظر تاریخ انتشار
- ۹- تعیین نحوه توزیع فراوانی مقوله‌های موضوعی در مقالات دایره‌المعارف
- ۱۰- تعیین پر بسامدترین منابع مورد استناد در مقالات
- ۱۱- تعیین پر بسامدترین پدید آورندگان مورد استناد در مقالات
- ۱۲- تعیین وضعیت مقالات دایره‌المعارف از نظر دارا بودن تصاویر

۱-۵- پرسش‌های اساسی پژوهش:

- ۱- میزان تحصیلات پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟
- ۲- توزیع جنسیتی پدیدآورندگان مقالات دایره‌المعارف مورد بررسی چگونه است؟